

13. REFLEKSIJA PEDAGOŠKOG MODELA INTERNACIONALNOG STUDIJA

Refleksija pedagoškog modela internacionalnih postdiplomskih magistarskih studija *Menadžment i Supervizija u socijalnom radu* podrazumijeva tri nivoa refleksija, i to: refleksije o klasičnim postdiplomskim studijama, refleksije iskustava studija na Bolonjskim principima i refleksije o mogućnostima dogradnje studija.

Od samog početka i tokom razvoja studija primjenjivali su se i razvijali različiti pedagoški modeli. Možemo govoriti o razvoju i primjeni pedagoških modela u okviru seminara i modelima u periodu između seminara. Konceptija studija bila je zamišljena da traje dvije godine, odnosno četiri semestra, te je tako i realizovana. Na studijama je realizovana seminarska nastava, i to najčešće po modelu četverodnevni seminara koji su se uglavnom održavali svake sedme sedmice tokom godine. Na seminarima se održavala cjelodnevna koncentrisana nastava. Svaki seminar predstavljao je uvođenje studenata u određeni pod-modul (predmet).

Na svakom seminaru studenti su se uvodili u naučno-profesionalne specifičnosti određenog pod-modula. Oni su se usmjeravali na očekivene ishode učenja u okviru određenog pod-modula. Seminarska cjelodnevna nastava odvijala se uz adekvatnu prostornu i materijalno-tehničku logistiku. Nastavnici, odnosno eksperti datog pod-modula izvodili su nastavu primjenom različitih pedagoških modela, i to kao: klasična monološka predavanja, predavanja prožeta dijalogom i diskusijom, panel – diskusije, predavanja praćena multimedijalnim prezentacijama, igrokazi, simulacije, pedagoške, supervizijske i menadžerske radionice, igre uloga, dramatisacije, intergrupna reflektiranja, interaktivno učenje, učenje rješavanjem problema, učenje putem otkrića, učenje putem rješavanja istraživačkih zadataka, vježbe aplikacije teorije na praksu, intragrupna reflektiranja supervizije i slični modeli.

Period između dva seminara predstavljao je jezgro aktivnosti studenata, odnosno vrijeme aktivnog učenja studenata i nastavak rada na pod-modulu. U tom periodu dominirao je samostalni rad studenata i grupni rad putem supervizijskih susreta, menadžerskih vježbi i grupnih seminara literature. Najveći dio vremena studenti su izdvajali za čitanje selektivne i relevantne literature kako bi se osposobljavali za pisanje različitih vrsta pisanih radova. Svi studentski radovi

fokusirani su na određene komponente datog pod-modula, a koja se kreću od stručnog do naučnog opserviranja. Studenti su pisali o razumijevanju brojnih teorija i definicija, njihovoj primjeni u psihosocijalnom radu, kao i o procjenjivanju dobrih i loših strana primjene određenih teorija i definicija na radnom mjestu. Na seminarima literature koji su se realizovali u manjim regionalnim grupama kroz snagu grupne dinamike studenti su interaktivno učili uloge vođe, zapisničara i stranca, a što su izvještavali pisanim putem. Svaki student je više puta imao različite uloge u grupi tako da su s vremenom sve više uviđali značaj grupne dinamike i položaja pojedinca i koristi za njega u grupi. Najveći dio vremena u studiju bio je predviđen za samostalan rad studenata. To je bilo vrijeme dugotrajnog čitanja i proučavanja obavezne i šire literature iz datog pod-modula. Na osnovu čitanja i proučavanja literature studenti su pisali prikaze pročitanih knjiga, naučnih i stručnih članaka, a isto tako i sažete prikaze šire čitane literature. Pisanje svih ovih prikaza omogućilo je studentima širi uvid u naučnu i profesionalnu zasnovanost svakog pod-modula, te ih razvijalo u pogledu kritičkog mišljenja i usavršavanja za pisanje seminarskih radova i planiranja idejnog rješenja potencijalnog magistarskog rada. Svaki samostalno napisan rad u okviru komponenti ocjenjivanja određenog pod-modula motivisao je studente za dalji rad i nastojanje da svaki naredno napisan rad bude što kvalitetnije napisan. Uvid u efikasnost pisanja radova studenti su dobijali na osnovu bodovanja tih radova. Bodovi i dodatna objašnjenja o bodovanju predstavljali su povratnu informaciju studentima koja je uticala na unapređivanje, ali i korekciju stručno i naučno zasnovanog načina pisanja različitih vrsta radova. Svi navedeni međuseminarski pedagoški modeli predstavljali su polaznu osnovu za pisanje završnog rada u određenom pod-modulu.

Briga za korekciju, razvoj i unapređivanje seminara i međuseminarskih aktivnosti obezbijevala se putem evaluacije svakog održanog seminara. Grupne evaluacije cjelokupnog seminara u svim njegovim najbitnijim segmentima (od organizacije, nastave, korisnosti, kvaliteta predavanja i sl.) omogućavale su organizatoru studija da studij kontinuirano unapređuje, a samim tim i zadovoljava potrebe studenata za efikasnijim studiranjem.

13.1. Refleksije o klasičnim postdiplomskim studijama

Na postdiplomskim magistarskim studijama *Menadžment i Supervizija u socijalnom radu* u nastavi, učenju i ocjenjivanju zadržani su neki elementi tradicionalnih studija.

Ono što je specifično za klasične postdiplomske magistarske studije odnosi se na veliki udio vremena samostalnog rada studenata. Iako ove studije traju dvije godine povremeno se tokom semestra organizuje cjelodnevna nastava u trajanju dva do tri dana, tako da je ostalo vrijeme preostalo da se studenti samostalno snalaze. Nastava na klasičnim studijama je uglavnom predavačakog karaktera sa veoma malo interaktivnog pristupa radu sa studentima. Studenti se sami snalaze za mnogobrojnu literaturu. Na ovim studijama studenti veoma rijetko znaju šta su očekivani ishodi učenja za svaki predmet. Aktivnosti između dva seminara uglavnom se odnose na potraživanje literature, čitanje literature, pisanje preskriptivnih koncepata pročitane literature i pisanje seminarskih i sličnih radova. Krajnji ishod čitanja mnogobrojne literature većinom se svodi na memorisanje potrebnih i nepotrebnih informacija, a znatno manje na razumijevanje i shvatanje, primjenu, analizu, sintezu i evaluaciju ili kritičko procjenjivanje sadržaja učenja.

Nastavnici su često nedostupni studentima, tako da je veoma otežan i konsultativno-mentorski rad. Ove studije često dosta dugo traju, od njihovog upisa na studije, pa sve do odbrane magistarskog rada. Za neke studente ovaj period traje od sedam do deset godina.

Na klasičnom studiju studenti uglavnom kampanjski uče pošto nemaju određene rokove za polaganje ispita predviđenih nastavnim planom i programima. Isto vrijedi i za pisanje magistarskog rada koji se zna po nekoliko godina pisati. Ono što je „najbolnije“ u ovim studijama je što se često na ispitima provjeravaju enciklopedijsko-istoricistička znanja, a veoma rijetko viši nivoi mišljenja i primjene naučnih saznanja u praksi.

Na smjerovima *Menadžment i Supervizija u socijalnom radu* postojale su određene *sličnosti* u odnosu na ovakve klasične postdiplomske studije, a koje su se tokom studija sve više i više napuštale. Možemo identifikovati nekoliko *sličnosti* grupisanih prema različitim kriterijima, i to:

a) *Odnos nastavnika prema studiju:*

- monološka predavanja nastavnika,
- predavanja nastavnika prožeta dijalogom sa studentima,
- ponuda nastavnog programa i literature od strane nastavnika i slično.

b) *Rad na literaturi:*

- čitanje obavezne i šire literature,
- potraživanje šire literature,
- korišćenje „Interneta“ kao izvora sadržaja učenja i ostalih relevantnih informacija neophodnih za studiranje,
- međustudentska razmjena literature, radova i iskustava.

c) *Ostale sličnosti:*

- periodično cjelodnevna nastava (seminari),
- pisanje seminarskih radova,
- skala završne ocjene (od šest do deset).

Treba naglasiti da sve prethodno navedeno predstavlja samo sličnosti, a nikako identičnost ovih studija sa klasičnim postdiplomskim studijama.

Na ovim studijama profesori i studenti su se pripremali za jednu novu pedagošku paradigmu. Prema toj paradigmi ove studije su imale mnogo više *razlika* nego sličnosti u odnosu na klasične studije. Dakle, možemo identifikovati veći broj *razlika* ovog studija u odnosu na klasični, gdje razlike takođe možemo grupisati po različitim kriterijima, a gdje posebno možemo izdvojiti sljedeće:

a) *Relacija teorije i prakse* (studenti su često imali domaći zadatak u vidu komparativne analize *Teorije – Primjene – Procjene*):

- veći nivo povezivanja teorije sa praksom i obrnuto,
- više praktičnih aktivnosti.

b) *Odnos predavača prema studiju:*

- veći broj predavača na jednom predmetu (na klasičnom samo jedan),
- angažovanje eksperata iz više zemalja,
- na ovom studiju (*Menadžment i Supervizija u socijalnom radu*) mnogo je manje direktnog konsultativno-mentorskog rada, dok je ovaj rad više zastupljen na klasičnom studiju (ovaj nedostatak na studiju se kompenzuje putem telefonskih razgovora i preko Interneta).

c) *Aktivizacija studenata:*

- raznovrsniji i veći obim pisanih radova od strane studenata (oko 20 stranica pristupnih radova),
- kontinuirano aktivno i interaktivno učenje (čitanje, pisanje, proučavanje, istraživanje) zbog ograničenosti vremena koje prethodi pisanju završnog rada (pripremanje svih pristupnih radova radi mogućnosti pisanja završnog ispita),
- smanjen stepen anksioznosti, odnosno manje izražen strah od neuspjeha, pošto studenti ne uče da bi memorisali, već da razumiju, shvate, primjenjuju, analiziraju, sintetiziraju i evaluiraju naučno i praktično zasnovane činjenice, zakonitosti i teorije (na klasičnom studiju fokus je uglavnom na memorisanju većeg broja činjenica),
- studenti su u aktivnoj poziciji, dok su na klasičnom studiju više u pasivnoj poziciji (mogu iznositi svoja mišljenja bez straha da će ih nastavnici oštetiti niskom ocjenom na završnom ispitu pošto je isti anonimn i šifriran).

d) *Interpersonalni odnosi:*

- mnogo više druženja među studentima i nastavnicima, ali i između nastavnika i studenata (studentske posjete, česte konsultacije sa profesorima i tutorima),
- više izražena demokratizacija odnosa studenata, nastavnika i voditelja studija (svi imaju pravo na iznošenje svog mišljenja i mogu uticati na ishode mnogih odluka),
- stimulativna i pravovremena apersonalna komunikacija (komunikacija putem Interneta),
- dostavljanje i razmjena radova, obavještenja i novijih prijedloga putem Interneta (studenti međusobno mogu jedni druge da vrednuju prilikom slanja radova jednih drugima).

e) *Organizacija studija i nastave:*

- bolja prostorna i materijalno-tehnička logistika (hotelski smještaj i primjena savremene obrazovne tehnologije – internet, grafoskopi, video-projektori, i sl.),
- kontinuirana regulacija i unapređivanje studija u skladu sa obrazovnim potrebama studenata (na evaluacijama studenti mogu da predlažu neke novine u skladu sa njihovim obrazovnim potrebama),
- organizacija praktične nastave (metasupervizija, supervizija i vježbe na menadžmentu).

f) *Koncepcija vrednovanja:*

- kontinuirana evaluacija i pravovremeno povratno informisanje studenata o kvalitetu nastave, predavanja i organizacije studija,

- vrednovanje studentskih radova je po unaprijed utvrđenim kriterijima za koje znaju i studenti i nastavno osoblje,

- kontinuirano praćenje razvoja i napredovanja svakog studenta.

g) *Ostale razlike:*

- grupno interaktivno proučavanje obavezne literature od strane studenata (grupni seminari literature), i ostale razlike.

Primjećujemo da veći broj faktora determiniše razlike ovih studija u odnosu na klasične studije, što, ipak, ovaj studij čini kompleksnijim, ali i relevantnijim za produkovanje, kako naučnika, tako i kvalitetnih praktičara na području menadžmenta i supervizije u psihosocijalnom radu.

13.2. Refleksije iskustava studija na Bolonjskim principima

Prije tri do četiri godine započeo je i proces implementacije reforme visokog obrazovanja u duhu „Bolonjskog procesa“ na prostorima visokoškolskih ustanova Bosne i Hercegovine (U Federaciji BiH 2005., a u Republici Srpskoj 2006. godine). U reformu se krenulo naglo i nepripremljeno, ali ipak se moralo krenuti da bi se polako izgrađivao model evropskog univerziteta kakav se uveliko izgrađuje u brojnim zemljama Evrope. Na BiH prostorima imamo iskustava primjene „Bolonjskog procesa“, i na prvom, pa i na drugom (postdiplomskom) ciklusu studija. Nažalost „Bolonjski studij“ još nije dobro shvaćen, tako da danas imamo situaciju da svaki studijski program, pa i profesori individualno imaju nekakvu svoju „specifičnu Bolonju“.

Formalno su izvršene neke „vanjske“ promjene koje se tiču, recimo, promjena i transformacija nastavnih planova i programa gdje su sada svi predmeti jednosemestralni i da su uvedeni i izborni predmeti, gdje svi predmeti imaju određenu vrijednost u tzv. ECTS kreditima.

U pogledu „unutrašnjih“ promjena učinjeno je veoma malo. Kontinuirano praćenje rada studenata samo pojedini nastavnici i saradnici prate. Nije uravnotežen odnos teorije i praktičnog rada, tako da uglavnom dominiraju časovi predavanja u odnosu na časove vježbi. Radi se sa velikim grupama studenata, pa nastava često liči

na improvizaciju. Evidentna je i velika kolizija između očekivanih ishoda i stvarnih aktivnosti učenja i poučavanja, odnosno ciljeva predmeta i ispitnih situacija.

Završni ispiti su u većini slučajeva i dalje u klasičnoj formi provjere sposobnosti memorisanja potrebnih i nepotrebnih informacija, dok su zanemarene provjere viših nivoa znanja i mišljenja, kao provjere i primjene naučnih saznanja u praktičnim situacijama.

U ovakvim „različitim Bolonjama“ više dominira sumativna evaluacija rada studenata u odnosu na kontinuiranu - procesnu ili formativnu evaluaciju. I jedan od posebno evidentnih problema ovih studija je neusklađenost opterećenja studija sa realnim mogućnostima studenata, odnosno ne postoji povezanost između predmeta na nivou semestra u smislu proporcionalnosti radnih zadataka za studente i realno potrebnog izdvajanja vremena s obzirom na vrijednosti predmeta izražene ECTS kreditima.

Naime, uprkos brojnim mimoilaženjima i stranputicama u shvatanjima stvarne suštine Bolonjskog procesa, ipak, na ovim studijama (Menadžment i Supervizija u socijalnom radu) je aplicirano veoma mnogo suštinski pozitivnih odrednica koje nosi sa sobom spomenuti Bolonjski proces.

Sve prethodno navedeno što se tiče negativnih obilježja klasičnih i „novokomponovanih Bolonjskih“ studija uglavnom ne nalazimo na ovim studijama. Naime, i u ovom studiju postoje određene slabosti, ali su one znatno manjeg obima i dobrim dijelom su rezultat specifičnosti ovog studija koje se jednostavno ne mogu mijenjati. Pošto je ovaj studij, u stvari, „studij uz rad“ to ujedno i predstavlja veliku poteškoću u pogledu opterećenja rada studenata.

Ono što posebno možemo izdvojiti kao *pozitivne strane* ovih studija, a na neki način preuzeto iz Bolonjskog procesa odnosi se na sljedeće *grupe pozitivnih strana* koje možemo grupisati po različitim kriterijima, i to:

a) *Odnos prema radu:*

- fleksibilnost u radu,
- kombinovanje predavanja sa samostalnim i grupnim radom studenata,
- kontinuiran samostalan i grupni rad svakog studenta,
- mnogo praktičnog rada (metasupervizija, supervizija i menadžerske vježbe).

b) *Ekonomičnost studija:*

- pošto su studije bile u okviru donatorskog projekta studenti su imali veoma povoljne administrativne troškove,

- ograničenje vremena za izvršavanje domaćih zadataka što ubrzava prohodnost u ovom studiju i predstavlja krajnji cilj da se u planiranom vremenu završi studij, odnosno magistrira.

c) *Specifičan karakter studija:*

- multidisciplinarni karakter studija,
- odlično planiranje, realizacija i vrednovanje studija,
- visok nivo razmjene naučnih i praktičnih iskustava,
- demokratizacija odnosa studenata, nastavnika i voditelja studija,
- kontinuirano unapređivanje kvaliteta studija uz podršku studenata i voditelja studija,
- povezivanje teorije i prakse,
- kombinovanje domaćih i inostranih predavača,
- podsticanje i razvijanje kritičkog mišljenja, te usmenog i pismenog izražavanja, kako na naučnom, tako i na praktičnom nivou,
- usklađivanje seminarskih predavanja i međuseminarskih aktivnosti sa ciljevima i očekivanim ishodima učenja.

d) *Rad na literaturi:*

- obezbijedivanje adekvatne i relevantne literature (pravovremeno),
- zajedničko (grupno) proučavanje i kritičko procjenjivanje pročitane literature.

e) *Komunikacija:*

- stimulativna i konstruktivna višesmjerna personalna i apersonalna (Internet) komunikacija,
- česta druženja studenata i podsticajna socijalizacija.

f) *Koncepcija vrednovanja:*

- vrednovanje i samovrednovanje znanja, razumijevanja, shvatanja, primjene, analize, sinteze, te kritičkog procjenjivanja,
- obostranost poznavanja kriterija bodovanja različitih predzavršnih aktivnosti i samog završnog rada za svaki pod-modul,
- mnogobrojne refleksije studenata,
- evaluacija svakog seminara u svrhu unapređivanja studija, i slične pozitivne strane.

g) *Ostale pozitivne strane:*

- sve češća interaktivna seminarska nastava i interaktivni pristup na metasuperviziji, superviziji, menadžerskim vježbama i grupnim seminarima literature (Vidi: Cajvert, Branković, Grbo, 2007).

Pored ovih mnogobrojnih pozitivnih strana, ovaj studij, ipak, ima i određenih slabosti, ali one su rezultat specifičnosti organizacije ovog studija kao „studija uz rad“ koje je veoma teško izmijeniti. Kao neke od *slabih strana* ovih studija, a na osnovu nekih Bolonjskih smjernica za rad prepoznamo u sljedećem:

- povremena neusklađenost i nepodudarnost rada profesora na jednom modulu,
- veoma malo je prisutan konsultativni i mentorski rad profesora sa studentima (na seminarima),
- otežani direktni kontakt profesora i studenata u međuseminarskom periodu, što je bitno za konsultacije i mentorski rad u vezi sa pisanjem domaćih zadataka, seminarskih radova, pa čak i izrade magistarskih radova,
- nemogućnost eksplicitnijeg povratnog informisanja svih studenata o kvalitetu pisanja predzavršnih domaćih radova, kao i završnog rada, i druge slabe strane.

Uzimajući u obzir veliki broj pozitivnih strana ovih postdiplomskih studija i zanemarujući broj neizbježnih nedostataka, ipak, ove studije mogu da budu odličan primjer i preporuka drugim studijima kako se može istovremeno razvijati i unapređivati naučnost i stručnost, i humanistički relevantno profilisati magistri određenih nauka prema nekim smjericama Bolonjskog procesa.

13.3. Internacionalne studije – jezici i literatura

13.3.1. Komunikacija na različitim jezicima u internacionalnim studijama

Komunikacija, jezik i literatura u internacionalnim studijama predstavljaju kamen temeljac uspješnosti i/ili uopšte sprovodivosti studija. Pojam *komunikacija* potiče iz latinskog glagola *communicare* koji ima značenje „učiniti zajedničkim“, „saopštiti“, dok imenica *communicatio* sadrži značenja „zajednice“, „saobraćanja“ i „opštenja“ (Mandić, 2003: 27). Zbog svoje višeznačnosti, pojam „komunikacija“ se različito upotrebljava u svakodnevnom životu. Stoga Mandić (2003) naglašava lepezu značenja kako glagola *komunicirati*, tako i imenice *komunikacija* u svakodnevnom životu. Tako one mogu da imaju značenje od „saopštavanja, javljanja,

obavještanja, prenošenja znanja, sporazumijevanja, razmjene misli, ideja, osjećanja, saučestvovanja u nečemu, preko prenošenja poruka, informacija, pa sve do razgovora, razumijevanja, duhovnog druženja, opštenja, pa čak i slaganja sa drugim (Mandić, 2003: 30). Dakle, sa velikom sigurnošću možemo reći da danas pojam *komunikacija* koristimo kada je želimo definisati kao neki vid uticaja između ljudi koji razmjenjuju razne signale, poruke i informacije, intelektualne ili afektivne prirode. Komunikacija podrazumijeva učešće onog ko šalje, ali i onog ko prima informacije. S obzirom na vrstu znakova koji se u komunikaciji koriste, ona se može podijeliti na verbalnu, neverbalnu i kombinovanu. Da bi se proces razmjene informacija smatrao komunikacijom, neophodno je da se ona odvija sa određenim ciljem i namjerom, i da bude razumljiva za obe strane (Vidanović, 2006).

Mandić (2003) smatra da komunikacija podrazumijeva i određena sredstva koja se koriste, kao što su *forma, medijum i mediji*. Formu komunikacije možemo posmatrati kao *način* na koji se nešto saopštava i u tom smislu vidimo govor, pisanje, crtanje ili seriju neverbalnih znakova. Isto autor po pojmom medijuma podrazumijeva sredstva kojima se kombinuju različite forme komunikacije, kao na primjer, knjiga koja može da sadrži riječi, crteže i grafikone. Stoga, mediji prema ovom autoru predstavljaju tehnološka sredstva masovne komunikacije, kao na primjer, internet.

Postdiplomske magistarske studije „Menadžment i Supervizija u socijalnom radu“ mogu da se posmatraju kao *internacionalne studije* koje imaju svoje specifičnosti u odnosu na „klasične“ internacionalne studije. Ono što se u visokoškolskom obrazovanju najčešće naziva *internacionalnim studijama* podrazumijeva organizaciju studija na jednom (matičnom) univerzitetu, dok se internacionalna dimenzija ogleda kroz mobilnost profesora/nastavnog osoblja i studenata koji najčešće dolaze iz različitih zemalja i nerijetko, različitih kulturoloških konteksta. Specifičnost postiplomskih studija Menadžmenta i Supervizije u socijalnom radu koje su sprovedene u BiH možemo posmatrati sa nekoliko aspekata:

1. *Organizacija studija*: Internacionalni karakter ovih studija vidimo u činjenici da su tri univerziteta učestvovala u organizaciji studija: Filozofski fakultet (Odsjek za socijalni rad) Banja Luka, Fakultet političkih nauka (Odsjek za socijalni rad) Sarajevo i Fakultet društvenih nauka (Odsjek za socijalni rad) Geteborg. Isto tako, svi organi studija imaju internacionalni karakter.

2. *Kurikulum:* Pored toga što je korišćen pristup Bolonjske deklaracije za izradu nastavnog plana i programa, u izradi istog su učestvovali profesori sa univerziteta koji su i organizatori studija. U samoj izradi kurikuluma partnersku ulogu je imao i Univerzitet u Tuzli. Dakle, i sa ovog aspekta možemo konstatovati da studij ima internacionalni karakter
3. *Predavanja:* U toku izvođenja studija (tri semestra) učestvovalo je 74 profesora sa različitih fakulteta. U ovom segmentu se naročito vodilo računa o kvalitetu nastavnog procesa, stoga internacionalni karakter studija prevazilazi granice zemalja organizatora studija (u ovom slučaju BiH i Švedske), tako da su profesori iz drugih zemalja takođe učestvovali u nastavnom procesu (Holandije/Nizozemske, Hrvatske, Slovenije i Srbije).
4. *Ispiti:* Svi angažovani profesori koji su učestvovali u izvođenju nastave imali su doprinos i u ispitnom procesu. U tom smislu, profesori iz Švedske su predlagali ispitna pitanja iz dijelova nastavnog plana i programa na kojima su direktno učestvovali u nastavnom procesu.
5. *Izrada magistarskih teza:* Mentorsvo u radu na magistarskim tezama je omogućeno svim profesorima koji su učestvovali u nastavnom procesu studija, međutim, zbog jezičkih barijera i geografske udaljenosti studenti se nisu odlučivali za mentore iz Švedske. Ipak treba naglasiti da su profesori iz zemalja u regionu (Hrvatske, Slovenije i Srbije) mentorisali izradu magistarskih teza, što ide u prilog internacionalnom karakteru studija i u ovom segmentu.

U svakom slučaju proces komunikacije podrazumijeva prenošenje poruke koja u sebi sadrži informacije. Informacije (lat. *informare*- što znači „dati oblik nečemu“) je kompleksan pojam koji predstavlja novo znanje, formu unutar koje se ono oblikuje i podrazumijeva svrsishodnost (ima neki cilj). S druge strane, prema Mandić (2003) poruka u sebi sadrži informaciju (novostečeno znanje koje se oblikuje u smislenu poruku kako bi se prenijelo primaocima) ali i redundantni sadržaj, bez čijeg bi prisustva, iako predstavlja višak i sloj poruke koji je poznat primaocu, komunikacija bila nemoguća.

U smislu svega do sada rečenog, komunikacija, koja podrazumijeva jezik i literaturu u okviru postdiplomskih studija „Menadžment i Supervizija u socijalnom radu“ ne samo da je specifična po svojoj formi, medijumu i medijima, već i po

suštinskom značenju za sprovođenje i realizaciju studija. U narednom dijelu teksta prodiskutovati ćemo najznačajnije segmente.

13.3.2. Literatura

Činjenica da su 74 profesora učestvovala u nastavnom procesu, od čega 54 profesora sa govornih područja razumljivih studentima iz BiH i 20 iz Švedske, daje nam ideju o kompleksnosti izvođenja nastave na 12 podmodula (predmeta) u okviru studija Menadžmenta u socijalnom radu i 13 podmodula u okviru studija Supervizije u socijalnom radu.

Kompleksnost procesa komunikacije se može odmah uvidjeti kroz činjenicu da se gotovo 1/3 predavanja izvodila na stranim jezicima (engleskom i švedskom), što implicira da se u samoj organizaciji studija moralo voditi računa o angažmanu prevodilaca/eksperata u ovim jezicima. Ovaj kompleksni problem je imao nekoliko dimenzija: priprema predavanja, predavanja, i priprema za ispit koji je podrazumijevao postojanje *adekvatne literature* za pripremu. Angažovanje prevodilaca u gradovima širom BiH zahtijevalo je dobru umreženost u ovoj oblasti što je svakako bio jedan od problema u sprovođenju ovih studija i povremeno je imao posljedice na kvalitet izvođenja nastave. Naime, u toku studija, tj. izvođenja nastave, dešavalo se da profesionalni prevodioci koji su imali zavidno znanje stranog jezika, nisu imali iskustva u radu u oblasti socijalne zaštite, što je nerijetko zahtijevalo intervenisanje učesnika koji imaju određeno znanje engleskog jezika. S druge strane, bilo je situacija gdje su prevodioci imali nešto skromnije znanje engleskog jezika, ali su imali dosta iskustva u radu u oblasti socijalne zaštite i na taj način više doprinosili nastavnom procesu. Bez obzira na upravo konstatovano, dilema u smislu angažovanja prevodilaca i njihovih usko stručnih profila ostaje i u nekim budućim projetima može da bude zasebna tema za razmatranje najadekvatnijeg pristupa.

Važnost ovog elementa komunikacije je višestuka. Prije svega, predavanja koja se izvode na stranom jeziku, u slučaju ovih postdiplomskih magistarskih studija, na engleskom i švedskom jeziku, su dragocijena ne samo zbog stručnosti predavača koji dolaze iz stranih zemalja, već i zbog razmjene iskustava u oblasti socijalne zaštite, te *adekvatne literature* za pripremu ispita. Sadržaji predavanja su se prevodili neposredno prije održavanja predavanja gdje se svakako mogao povremeno uvidjeti problem nebliskosti sa oblasti socijalne zaštite. S druge strane, *preporučena literatura*

za pripremu ispita je zahtijevala poseban angažman, stručni, finansijski i vremenski, što je u slučaju ovih studija bilo prezahtjevno. U tom smislu, *literatura na engleskom jeziku* je korištena u originalnom jeziku gdje su se studenti snalazili na sebi svojstven način. Istovremeno, posmatrajući element literature kao zaseban, može se reći da su profesori iz Švedske u svakom smislu imali težak zadatak prilikom *predlaganja literature za pripremu ispita*, jer su morali da se ograničavaju na literaturu na engleskom jeziku. Istovremeno, i samo održavanje predavanja u okviru svakog od podmodula podrazumijevao je učešće profesora iz Švedske, što je najčešće značilo i predavanje na engleskom jeziku. U tom smislu, ne na maternjem jeziku predavača.

Još jedan problem koji je vrijedan spominjanja, a postojao je na početku izvođenja nastave (tokom I semesta) predstavljao je redoslijed izlaganja profesora. Tokom prvog semestra, profesori iz Švedske su posljednji u nizu predavača održavali svoja predavanja (zbog niza razloga, između ostalog i samih putnih aranžmana). Međutim, tokom prvih nekoliko seminara uviđeno je da studentima opada koncentracija, češće zahtijevaju pauze, i generalno se primjećivao zamor tokom predavanja Švedskih profesora. Naime, komunikacija u tom smislu imala je krucijalno značenje jer se radilo o predavanjima koja su podrazumijevala prevođenje i samim tim komunikacijsko-sadržinski mnogo zahtjevnija, a održavala su se na kraju seminara. Uvidjevši problem, projekt lider je reagovao i najadekvatnije rješenje je prihvaćeno (i od strane studenata), da se predavanja profesora iz Švedske održavaju na samom početku seminara (u jutarnjim satima). Ovim primjerom smo pokušali predstaviti kompleksnost sprovođenja internacionalnih studija, posmatrajući ih sa aspekta komunikacije i jezika.

Literatura kao još jedan od elemenata važnih za svrsishodnu komunikaciju i u tom smislu i kontekstu internacionalnih studija, za pripremu studenata za ispit, svakako zaslužuje još nekoliko rečenica. Tokom sprovođenja projekta postdiplomskih studija, a imajući u vidu opštepoznati problem posjedovanja *adekvatne stručne literature* na jezicima koji se koriste u BiH, „problem“ dostupnosti literature je nešto što je zaista zahtijevalo kreativnost i angažovanje svih učesnika u projektu, od projekt lidera i tutora, profesora, pa sve do samih studenata. Svakako ne treba zaboraviti i finansijski aspekt koji je životan i opštepoznat.

Već je napomenuto da je obavezna literatura predviđena nastavnim planom i programom. Pored obavezne literature, profesori su imali mogućnost da predlože i proširenu literaturu. Iz već navedenih problema i poteškoća, literatura je veoma često

naprosto bila nedostupna studentima tako da su učesnici u nastavnom procesu na samom početku realizacije studija došli u situaciju da moraju da pronađu adekvatan model koji bi obezbijedio dostupnost propisane literature za svaki podmodul. Ovdje je važno napomenuti da su svi studenti na vrijeme imali svu potrebnu literaturu za pripremu predisputnih i ispitnih zadataka. Da bi se to obezbijedilo, studenti su imali nekoliko izvora:

1. „Reader“
2. Univerzitetska biblioteka u Geteborgu
3. Studijska biblioteka smještena na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu.

Reader je predstavljao kompilaciju odabranih dijelova iz knjiga ili naučnih tekstova prema preporuci profesora, a sa spiska obavezne i proširene literature. Reader-i su nerijetko brojali oko 300 stranica. Dobra strana Reader-a je bila ta što su studenti finansijski i sadržinski gledano „lako“ dolazili do potrebne i propisane literature, dok lošu stranu ovakvog načina obezbjeđivanja literature možemo posmatrati kroz prizmu nedorečenosti tekstova. Naime, najčešće su kopirani najpotrebniji dijelovi stručnih knjiga, čime su čitaoci/studenti gubili na osjećaju posmatranja cjeline.

Univerzitetska biblioteka u Geteborgu je dozvolila za sve studente postdiplomskih studija pristup svojoj biblioteci, što je omogućilo studentima da imaju pristup zavidnom broju knjiga i stručnih i naučnih časopisa iz cijelog svijeta. Ovaj pristup je omogućen svim studentima do kraja pisanja svojih magistarskih teza. Studenti su svakako dobili upute o načinu korištenja usluga ove biblioteke, kao i mogućnostima.

Biblioteka postdiplomskih magistarskih studija locirana na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu je nudila literaturu koja je relevantna za studije, propisana listama obavezne i proširene literature, i vrlo često dostupna na prostorima BiH i regije, ali finansijski nedostupna svim studentima. Istovremeno, ova biblioteka nudi i literaturu koja nije dostupna na našim prostorima, a istovremeno značajna za oblast socijalne zaštite.

Ukratko, možemo konstatovati da je način na koji je ovaj medijum, kao sredsvo komunikacije, na postdiplomskim studijama osmišljen i realizovan, zadovoljavajući način i kao što rezultati studija i evaluacija studenata govore, poslužio je svrsi. Pored već konstatovanog, važno je još jednom pomenuti da komunikacija, jezik i literatura zauzimaju izuzetno značajno mjesto u organizaciji, sprovođenju i

realizaciji internacionalnih studija, naročito u kontekstu BiH društva koje nema mnogo iskustva u izvođenju i slušanju nastave na stranim jezicima. Nastava i polaganje ispita, tj. pisanje i odbrana magistarskih teza, kao značajni ciljevi ovog projekta zahtijevali su svakodnevnu komunikaciju u svim segmentima rada, stoga imamo potrebu da još jednom ukažemo na značaj komunikacije, jezika i literature u sprovođenju i realizaciji internacionalnih studija.

13.4. Refleksije o mogućnostima dogradnje studija

Uzimajući u obzir bogato trogodišnje iskustvo na postdiplomskim magistarskim studijama *Menadžment i Supervizija u socijalnom radu* postoje određene mogućnosti da se ove studije dograde još nekim novinama. Novine bi u svakom slučaju predstavljalo i eliminisanje što većeg broja određenih poteškoća koje su se pojavljivale tokom ovih studija. Naravno, u ovim studijama, s druge strane, neophodno bi bilo sve zadržati što je predstavljalo pozitivnu stranu istih.

Od samog početka postdiplomskih magistarskih studija postojala je, ali i trajala zamisao ostvarenja pedagogije interaktivne nastave. Ta zamisao se tokom studija razvijala, unapređivala i sprovodila na djelu. Nastava nije bila samo formalnog karaktera, već se ona organizovala i u neformalno latentnim vidovima. Naime, pored formalne - tzv. seminarske nastave neformalno se nastava izvodila latentno i na metasupervizijama, supervizijama, kao i na grupnim seminarima literature.

Na četverodnevni seminarima koji su se uglavnom organizovali svake sedme sedmice tokom studija izvodila se formalna nastava po modelu učešća više predavača (nastavnika) i svih studenata. Interakcija se na seminarima obezbijevala većinom u situacijama grupnog rada studenata, gdje su studenti najčešće učestvovali u diskusijama, refleksijama, evaluacijama, pripremanju i izvođenju grupnih prezentacija i slično. Snaga grupne dinamike i razvoja grupe i pojedinca uopšte omogućavala je stalnu transakciju i transfer znanja, iskustava, mišljenja, stavova i određenih vještina među studentima. Interakcija je, u stvari, bila iskorištena da se putem grupne dinamike što više razvija i unapređuje svaki pojedinac kao član grupe.

Interakcija je bila zastupljena i na praktičnoj nastavi, odnosno na metasuperviziji, superviziji, menadžerskim vježbama i grupnim seminarima literature.

Slični efekti su se ostvarivali i na ovim aktivnostima, s tim, što su efekte interaktivne nastave mogli „osjetiti“ i socijalni radnici i ostali stručnjaci koji se bave psihosocijalnim radom i zaštitom, a koji su predstavljali supervizante ili profesionalce u centrima za socijalni rad. U ovim aktivnostima studenti iz različitih uloga u grupi imali su priliku da dublje proniknu u vrijednosti i ograničenja interaktivne nastave, odnosno da se kroz interakciju uče kreirati bolje i efikasnije vidove pedagogije interaktivne nastave.

Formalna nastava na seminarima organizovala se uglavnom u skladu sa stilom predavanja nastavnika. Nastavnici su na različite načine izvodili nastavu. Ima onih koji su isključivo držali dugotrajna ex – katedra predavanja bez uključivanja studenata u raspravu, neki su držali predavanja podržana multimedijalnim prezentacijama i vizuelnim projekcijama, dok su postojali i nastavnici koji su obavezno misaono i radno angažovali studente na nastavi. Postojala su određena iskustva gdje su se putem grupne dinamike studenti interaktivno uključivali u nastavu.

Međutim, s obzirom na značaj primjene interaktivne nastave potrebno je ubuduće studij poboljšati intenziviranjem različitih modela interaktivne nastave. U prvom planu neophodno je vremenski minimizirati dugotrajna klasična monološka predavanja koja se često znaju podudarati sa onim što već postoji u dostupnoj literaturi, pa to liči na gubljenje dragocjenog vremena u toku studija. Naime, više prostora i vremena trebalo bi posvetiti partnerskom radu, te radu studenata u manjim i većim grupama i po sastavu izmjenjivim grupama, i sve to kombinovati, povezivati i nadovezivati sa kraćim uvodnim teorijskim predavanjima. Smisao učenja tada ne bi bio pasivizacija studenata, već aktivno participiranje s mogućnošću procjenjivanja dometa i ograničenja teorije i prakse, kao i provjeravanje primjene različitih teorija u menadžmentu i superviziji socijalnog rada. Studenti bi se tada dovodili u situaciju kritičkog promišljanja, razmjene mišljenja i stavova o teoriji i praksi, te jedni drugima svjesno i nesvjesno pomagali da brže, jasnije, preglednije i sistematičnije stiču određena saznanja o različitim fenomenima vezanim za menadžment i superviziju u socijalnom radu.

Rad u manjim ili većim grupama studenata i grupama promjenjivog sastava sa različitim načinima rada sa grupama, odnosno interaktivna nastava sa njenim različitim varijantama bi se mogla realizovati na različite načine. Neki od orijentacionih modela takvog rada koje možemo grupisati u tri grupe izvedbenih modela su:

a) *Grupno stimulirano učenje i poučavanje:*

- stvaralačko učenje u grupi i između grupa,
- učenje putem grupnog rješavanja menadžerskog i supervizijskog problema,
- reflektivni timovi,
- debate (grupa ZA i grupa PROTIV),
- međugrupna evaluacija grupnih prezentacija,
- istraživački rad u grupama fokusiran na menadžmentu i superviziji (definisane probleme istraživanja i pokušaj rješavanja problema) i
- grupne prezentacije primjene i procjene date teorije, i slični orijentacioni modeli interaktivne nastave.

b) *Specifično stimulirano učenje i poučavanje:*

- simulacije efikasnog menadžmenta i supervizije, i reflektiranje istih,
- partnersko vježbanje uloga menadžera, supervizora i supervizanta.

c) *Transfer znanja i iskustava interakcijom:*

- panel – diskusije, i slični modeli učenja i poučavanja.

Slika 1: Primjer jednog interaktivnog pristupa sa studija supervizije: *unutargrupna refleksija na prikazani slučaj supervizije*

Ovo, naravno, nisu svi mogući orijentacioni modeli interaktivne nastave. U toku studija uvijek se mogu razvijati i primjenjivati neki novootkriveni modeli interaktivnog učenja.

Ono što je bitno u svim modelima je da se studenti što više misaono i radno angažuju, te da se što više kritički odnose prema teoriji i praksi menadžmenta i supervizije u socijalnom radu. Nezaobilazno je i učešće studenata u procjeni nastavnih programa koje im nude nastavnici. Na ovaj način studenti mogu vrednovati vrijednost nastavnih sadržaja, te odlučivati o njihovoj povezanosti sa savremenom praksom socijalnog rada.

Jedan od bitnih elemenata dogradnje bilo kog studija, pa čak i ovog, svakako je i dodatno učenje. Iskustva sa „ljetne škole“ pokazala su koliko može biti efikasna dodatna nastava kada je u pitanju obučavanje studenata za usvajanje osnovnih znanja i vještina iz metodologije naučnog rada. I u ovoj nastavi imali smo veoma mnogo organizacionih formi interaktivne nastave, odnosno interaktivnog učenja.

Neizostavno je da se interaktivna nastava što više „oslanja“ na date teorije i naučnu zasnovanost svakog pod-modula, da više liči na radionicu, a ne na igraonicu. Za što veću uspješnost grupnog rada bitna je dobra organizacija rada unutar grupa, odnosno preraspodjela zadataka i načina rada za svakog člana grupe što u svakom slučaju intenzivira grupnu dinamiku i čini grupe kohezivnijim.

Pored brojnih prednosti koje sa sobom nosi interaktivna nastava, u njoj se javljaju i određene poteškoće. Rad u grupama ponekad ne daje željene rezultate i ne dostiže očekivane ishode učenja. U grupama studenata često postoje i pojedinci koji se mnogo bolje individualno snalaze i bolje ispoljavaju svoje rezultate kada samostalno vježbaju i uče. Svi članovi grupe ponekad nisu aktivni, pa se sva aktivnost zna prenositi samo na jednog ili dva studenta, odnosno sav teret grupe snosi pojedinac, a ne cijela grupa. Nekad i grupa ne funkcioniše kao grupa, jer se zna desiti da u grupi ne postoji međuzavisnost njenih članova (tzv. vještačke grupe). Osjetljive i kompleksne sadržaje učenja ponekad je teško proučavati kroz interakciju unutar grupe studenata. U takvim slučajevima znaju se desiti i konfliktne situacije koje mogu da naruše koheziju i funkcionalnost grupnog rada.

Jedna od velikih zamki interaktivne nastave je nesvjesno podsticanje razvoja konformizma kod pojedinih članova grupe. U određenim situacijama se dešava da pojedinci nekritički usvajaju određene odluke grupe i saznanja do kojih dođu. To najčešće čine iz razloga što ne žele da se zamjeraju pojedincima ili cijeloj grupi.

Ovakve ličnosti, jednostavno, ne žele da ulaze u moguće konfliktne situacije i prihvatanjem tuđih mišljenja ne doprinose razvoju grupe nego samo nesvjesno potvrđuju mišljenja i stavove pojedinaca, a koja nekad znaju biti potpuno netačna i neprihvatljiva. U ovakvim situacijama grupna dinamika nema nikakvu vrijednost, već samo doprinosi „lažnom“ podizanju autoriteta dominantnih članova grupe.

Jedna od velikih poteškoća interaktivne nastave je i vankontekstnost interaktivnog učenja u slučajevima procjenjivanja stvarnih praktičnih situacija. Na seminarima ne možemo obezbijediti životno očigledne situacije menadžerskih uloga i supervizijskih susreta, pa smo prinuđeni da improvizujemo takve situacije. U ovim slučajevima „menadžment i supervizija u praksi“ bi se možda mogli proučavati putem grupnog analiziranja i izvještaja pisanih na osnovu percipiranja audio-vizuelnih zapisa pojedinih slučajeva u menadžmentu i superviziji, ili drugačije rečeno „televizijom o menadžmentu i superviziji“.

I na kraju, par riječi o onome što je gotovo nemoguće promijeniti na ovakvom modelu postdiplomskih magistarskih studija. Studenti su uglavnom akteri koji su zaposleni, pa ovakav način rada još više opterećuje iste, jer je ovo „studij uz rad“. Vrlo malo se može naći vremena za kvalitetan naučno-istraživački rad, jer se najveći dio vremena izdvaja za profesionalne i porodične obaveze. Druga okolnost koju je isto tako veoma teško promijeniti odnosi se na kontrolu legalnosti predispitnih obaveza i pisanja seminarskih radova. Skoro je neizvodljivo kontrolisati da li su pristupni (domaći) i seminarski radovi stvarni radovi tih studenata ili su oni rezultat nekog manipulativnog i neetičkog rada (kompilacije sa interneta i radovi drugih osoba). Sve ostalo što se tiče svih prethodno navedenih pozitivnih strana studija, bilo da je riječ o tradicionalnom, „Bolonjskom“ i inovativnom kontekstu svakako bi trebalo zadržati i primjenjivati kod narednih generacija ovih i sličnih postdiplomskih studija.

Literatura

Cajvert, L., Branković, D., Grbo, I. (2007). *Vodič – postdiplomske magistarske studije (SUPERVIZIJA I MENADŽMENT U SOCIJALNOM RADU)*. Banja Luka – Sarajevo: Filozofski fakultet - Banja Luka, Fakultet političkih nauka – Sarajevo i Fakultet društvenih nauka – Geteborg.

Kvalitet obrazovanja – u kontekstu globalnih i evropskih ciljeva i principa. Izbor temeljnih dokumenata sa Drugog seminara – radni sastanak iz obrazovne politike za ministre obrazovanja/prosvjete u Sarajevu 06.12.2004. godine. CES (Finnish Co-operation in the Education Sector of Bosnia and Herzegovina 2003 – 2006.

Mandić, T. (2003.) *Komunikologija psihologija komunikacije*, Clio, Beograd.

Vidanović, I. (2006): *Rečnik socijalnog rada*, Autorsko izdanje, TIRO-ERC, Beograd.